

ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: Απόφαση σχετική με το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξίας.
Νομικό ερώτημα που τίθεται και γενική αναφορά στην ανθρώπινη αξία

ΟΝΟΜΑ: Πολίτης Σπύρος

Email: s_polites@hotmail.com

ΔΙΔΑΣΚΩΝ: Δημητρόπουλος Ανδρέας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ

1. Απόφαση 49/1999 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Ιωαννίνων
2. Νομικό ερώτημα
3. Αναφορά στην ανθρώπινη αξία
  - 3.1. Εισαγωγή
  - 3.2. Βασική αρχή του Συντάγματος
  - 3.3. Προσδιορισμοί της ανθρώπινης αξίας
  - 3.4. Υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξίας
  - 3.5. Υποχρέωση προστασίας
  - 3.6. Κοινωνική και οικονομική εξασφάλιση ανθρώπινης αξίας
  - 3.7. Συμπερασμα

1. Απόφαση 49/1999 Διοικητικού Πρωτοδικείου Ιωαννίνων

Με την απόφαση 49/1999 το Διοικητικό Πρωτοδικείο Ιωαννίνων έκανε δεκτή την αίτηση του αιτούντος για απόλυση του από τις φύλακες των Ιωαννίνων. Συγκεκριμένα, ο αιτών κρατείται στη δικαστική φυλακή Ιωαννίνων με βάση την 2/1997 απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου Κέρκυρας, με την οποία διατάχθηκε η προσωρινή κράτηση του επί έξι μήνες, ως αναγκαστικό μέτρο για την καταβολή οφειλών του προς το δημόσιο. Σύμφωνα με το νόμο 1851/1989 άρθρο 13 οι κρατούμενοι για χρέη μένουν σε ιδιαίτερο τμήμα του καταστήματος και δεν υπόκεινται σε άλλους περιορισμούς, εκτός από εκείνους που είναι αποτέλεσμα της στέρησης τους και αναγκαίοι για την ομαλή λειτουργία του καταστήματος. Ωστόσο, όπως προκύπτει και από την υπ αριθμόν πρώτ. 8648/2.11.1999 βεβαίωση του διευθυντή της ως άνω φυλακής, λόγω υπερπληρότητας των χώρων κράτησης, οι κρατούμενοι στην εν λόγω φυλακή για χρέη προς το δημόσιο, βεβαίως και ο αιτών, δεν κρατούνται σε ιδιαίτερο χώρο, αλλά μαζί με τους υπόλοιπους ποινικούς κρατούμενους. Ο αιτών ζήτησε την απόλυση του από τις φύλακες, λόγω μη συμμόρφωσης της διοίκησης με το γράμμα του νόμου.

2. Νομικό ερώτημα

Στην εν λόγω περίπτωση το βασικό νομικό ζήτημα είναι αν συντρέχει περίπτωση παραβίασης της αρχής της ανθρώπινης αξίας. Ειδικότερα, παρατηρούμε πως η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση αποτελεί εξειδίκευση της αρχής της ανθρώπινης αξίας. Κι αυτό γιατί ο νομοθέτης θέλησε με τη διάταξη αυτή να κάνει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην απαξία των πράξεων των κοινών εγκληματιών από αυτούς που καταδικάζονται για χρέη. Θέλησε λοιπόν να αποφευχθεί η άσκοπη και προσβλητική για αυτούς ένταξη τους στο ακολουθούμενο για τους ποινικούς κρατούμενους πρόγραμμα και να αποτραπεί ο συγχρωτισμός αυτών με τους ποινικούς κρατούμενους, πολλοί από τους οποίους και μέσα στη φυλακή πέφτουν σε ποικίλες εκτροπές, συμβάλλοντας στη διαμόρφωση επιβαρυντικών συνθηκών, από ψυχολογική και ηθική άποψη για τους προσωποκρατούμενους, οι οποίοι είναι άτομα χωρίς την εμπειρία της ποινικής εμπλοκής.

Με την ρύθμιση λοιπόν αυτή ο νομοθέτης προσδίδει μεγάλη σημασία στην προστασία και το σεβασμό της ανθρώπινης αξίας, αφού αναγνωρίζει πως λόγω της δυσαναλογίας ως προς την απαξία των πράξεων πρέπει να υπάρχουν διαφορετικά

μέτρα και σταθμά. Η κατοχύρωση του δικαιώματος της κράτησης σε ιδιαίτερο τμήμα εντός των φυλάκων για τους προσωποκρατούμενους καταδεικνύει πως το κράτος προσπαθεί να διαφυλάττει την προσωπικότητα τους, διαμορφώνοντας καλύτερες συνθήκες κράτησης για αυτούς από τους υπόλοιπους. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα εάν και κατά πόσο οφείλουν οι διοικητικές αρχές (εδώ η διεύθυνση των φυλάκων), μέσα από διατάξεις που κατοχυρώνουν το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, να σέβονται και να προστατεύουν το δικαίωμα αυτό.

3. Αναφορά στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια

3.1 Εισαγωγή

Το Σύνταγμα μας αναφέρει στο άρθρο 2 παρ. 1: «ο σεβασμός και η προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας». Η θεμελιώδης σημασία, που προσδίδεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, καταδεικνύεται καταρχάς από το ότι ο συντακτικός νομοθέτης την περιέλαβε στο πρώτο μέρος του Συντάγματος μας. Πρότυπο του άρθρου 2 παρ.1 αποτέλεσε το 1 παρ.1 εδ.β του γερμανικού Συντάγματος. Ωστόσο, στην ελληνική έννομη τάξη χρησιμοποιείται ο όρος αξιοπρέπεια και όχι αξιοπρέπεια. Σχετικά με τους δυο αυτούς όρους διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Ο Γ. Α. Μαγκακης αναφέρει πως η λέξη αξιοπρέπεια σημαίνει μόνο τη σχέση με τους άλλους, ενώ η λέξη αξιοπρέπεια εκφράζει την ουσία, που είναι δεδομένη χωρίς συσχετισμό με τους τρίτους.¹ Κατά τον Ράικο ο όρος αξιοπρέπεια είναι ακριβέστερος κι επιτυχέστερος, γιατί η διάταξη προστατεύει την αξιοπρέπεια που πρέπει σε κάθε άνθρωπο ως τέτοιο και η οποία τον διακρίνει από οποιαδήποτε άλλη ύπαρξη.² Όπως ορίζει και το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος, φορέας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι ο άνθρωπος, ο κάθε άνθρωπος, ανεξαρτήτως φύλων και άλλων διακρίσεων.

Αντίθετα, φορείς δεν είναι τα νομικά πρόσωπα, γιατί στην περίπτωση αυτή δε μπορεί να γίνει λόγος για προσωπικότητα, για σωματική, πνευματική, κοινωνική υπόσταση. Αμφισβητείται αν φορέας είναι μόνο ο ζωντανός άνθρωπος. Η κρατούσα γνώμη στη Γερμανία άπαντα καταφατικά, επομένως και ο κυοφορούμενος είναι φορέας.

1.Βλ. Πρακτικά Συνεδριάσεων Υποεπιτροπών, 29/1/1975, σελ 418

2.Βλ. Αθανασίου Ράικου, Συνταγματικό Δίκαιο και θεμελιώδη δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002, σελ 250

3.2 Βασική αρχή του Συντάγματος

Η αρχή του σεβασμού και της προστασίας της ανθρώπινης αξίας και της λαϊκής κυριαρχίας αποτελούν τις δυο βασικές αρχές του Συντάγματος, με το προβάδισμα να δίνεται σαφώς στην πρώτη, από την οποία συνάγεται και η δεύτερη. Η τεραστία σημασία που αποδίδεται στην ανθρώπινη αξία διαφαίνεται και από το ότι αποτελεί μη αναθεωρήσιμη διάταξη σύμφωνα με το 110 παρ. 1 του Συντάγματος. Η ανθρώπινη αξία αποτελεί το θεμέλιο της έννομης τάξης, την καταστατική αρχή του δικαίου μας συστήματος. Ως καταστατική αρχή προσδιορίζει την ιδέα του δικαίου. Δίκαιο είναι ο,τι δεν προσβάλλει, καθώς επίσης και ο,τι προάγει την ανθρώπινη αξία. Το ουσιαστικό περιεχόμενο του δικαίου προσδιορίζεται από το περιεχόμενο της αξίας.³ Το περιεχόμενο της έγκειται στην απαίτηση να μην υποβιβάζεται ο άνθρωπος σε αντικείμενο, σε απλό μέσο για την εξυπηρέτηση οποιωνδήποτε σκοπών. Όπως λέει και ο Κάντ, «Ο άνθρωπος είναι το μοναδικό ον μέσα στο γνωστό σύμπαν που έχει το προνόμιο να θεωρείται πάντα σκοπός και ποτέ το μέσο».

Η ανθρώπινη αξία, ως έννοια διαλεκτική, εμφανίζεται άλλοτε ως έννοια γένους και άλλοτε ως έννοια είδους. Ως έννοια γένους η ανθρώπινη αξία δεν αποτελεί δεδομένη νομική έννοια. Ο άνθρωπος είναι ταυτόχρονα άτομο, αλλά και μέλος του κοινωνικού συνόλου. Δε νοείται ο άνθρωπος έξω από την κοινωνική πραγματικότητα, αφού ζει, υπάρχει μέσα σ αυτήν. Η ανθρώπινη φύση είναι σωματική, πνευματική, κοινωνική. Η ανθρώπινη αξία ως έννοια γένους είναι το σύνολο γενικών υλικών, πνευματικών και κοινωνικών γνωρισμάτων του ανθρώπινου γένους. Ως έννοια είδους η ανθρώπινη αξία ταυτίζεται με την προσωπικότητα είναι η ανθρώπινη αξία του συγκεκριμένου ανθρώπου. Στην αξία του ανθρώπου περιλαμβάνεται πρωτίστως η προσωπικότητα ως εσωτερικό συναίσθημα τιμής και ως κοινωνική αναγνώριση υπόληψης. Η προσωπικότητα συντίθεται από τη σωματική, πνευματική, ηθική, κοινωνική υπόσταση του, από την οποία απορρέουν επιμέρους δικαιώματα για την προστασία συγκεκριμένων έννομων αγαθών

3.3 Προσδιορισμοί ανθρώπινης αξίας

3.Βλ. Ανδρέα Δημητρόπουλου, Κοινωνικός ανθρωπισμός και θεμελιώδη δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 1998, σελ. 124

Η ανθρώπινη αξία είναι η πηγή πάνω στην οποία θεμελιώνονται και από την οποία απορρέουν το σύνολο των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Αποτελεί το μητρικό δικαίωμα των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Όλα τα αλλιά δικαιώματα αποτελούν εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας. Το ουσιαστικό περιεχόμενο της ανθρώπινης αξίας συγκεκριμενοποιείται κυρίως στα άρθρα 4 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος με την καθιέρωση της γενικής αρχής της ισότητας και το δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας και της ελεύθερης συμμετοχής στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας.

Στο άρθρο 4 παρ. 2 αναφερόμενο στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των Ελλήνων καθιερώνει την αρχή της ισότητας. Επίσης, στο άρθρο 5 παρ.2 ορίζεται πως όσοι βρίσκονται εντός της ελληνικής επικράτειας απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθέριας τους, ανεξαρτήτως διακρίσεων φυλετικών, θρησκευτικών, πολιτικών. Η ανθρώπινη αξία συνεπώς προστατεύεται ανεξαρτήτως των γνωρισμάτων της προσωπικότητας του καθενός. Είναι αξία καθολική και δεν υπόκειται σε ποσοστώσεις. Βασική έκφραση της ανθρώπινης αξίας αποτελεί η ελευθέρια του κάθε ανθρώπου να διαμορφώνει ελεύθερα την προσωπικότητα του. Ως πολυδιάστατο ον ο άνθρωπος μπορεί να διαμορφώνει ελεύθερα τις σκέψεις του, να συμμετέχει ή και να απέχει από τα πολιτικά δρώμενα, να δημιουργεί τις προϋποθέσεις που αυτός επιθυμεί για την οικονομική του ευμάρεια και την κοινωνική του καταξίωση. Προς την κατεύθυνση αυτή δικαιούται να αξιώνει από το κράτος, αλλά και από τους ιδιώτες, να σέβονται τις ατομικές του ελευθέριας και παράλληλα στα πλαίσια του σύγχρονου προστατευτικού κράτους την προστασία των ελευθέριας του από το κράτος.

3.4 Υποχρέωση σεβασμού της ανθρώπινης αξίας

Στο άρθρο 2 παρ. 1 γίνεται καταρχάς λόγος για υποχρέωση σεβασμού της αξίας του ανθρώπου από την κρατική εξουσία. Η υποχρέωση αυτή της πολιτείας υπήρχε από την εποχή του φιλελευθέρου κράτους, το οποίο δεσμευόταν να μην παραβιάζει τα ατομικά δικαιώματα. Στη σημερινή εποχή η υποχρέωση αυτή καθίσταται επιτακτική, αφού το σύγχρονο κοινωνικό κράτος θέτει τον άνθρωπο πέρα και πάνω από σκοπούς και ανάγει την ανθρώπινη αξία σε καταστατική αρχή της έννομης τάξης. Αποδεκτές της συνταγματικής επιταγής του σεβασμού, αλλά και της προστασίας της ανθρώπινης αξίας, είναι όλοι οι φορείς δημόσιας εξουσίας, οι οποίοι είναι και αποδεκτές των

θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η υποχρέωση σεβασμού έχει κυρίως αρνητικό περιεχόμενο. Συνίσταται στην υποχρέωση παράλειψης κάθε ενέργειας προσβλητικής για την ανθρώπινη αξία. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως αυτή η υποχρέωση σεβασμού υπάρχει και για τους ιδιώτες. Αυτό προκύπτει πάω το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ του Συντάγματος, το οποίο ορίζει πως τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους της κοινωνίας ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, στις οποίες και προσιδιάζουν. Προσβάλλεται λοιπόν η ανθρώπινη αξία όταν όχι μόνο το κράτος, αλλά και οι ιδιώτες παραβιάζουν το απόρρητο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής- βασικό στοιχείο της προσωπικότητας, όταν διενεργούνται πειράματα με ανθρώπους, χωρίς τη συναίνεση τους, η γνωστοποίηση ιατρικών πιστοποιητικών περί της κατάστασης της υγείας ενός ατόμου, χωρίς την έγκριση του, η χρησιμοποίηση ονόματος καλλιτέχνη σε μια διαφημιστική αγγελία χωρίς την έγκριση του, η αδικαιολόγητη διαφύλαξη φωτογραφιών και αποτυπωμάτων ενός ατόμου σε ένα αρχείο της αστυνομίας, η ερευνά κρατούμενων γυναικών μπροστά σε άνδρες υπάλληλους, η προσωποκράτηση για χρέη είτε προς το δημόσιο είτε προς ιδιώτες, διότι υποβιβάζει τον οφειλέτη σε μέσο για την είσπραξη των χρεών αυτών

3.5 Υποχρέωση προστασίας .

Το άρθρο 2 παρ. 1 κάνει λόγο όχι μόνο για σεβασμό, αλλά και για προστασία της ανθρώπινης αξίας από την κρατική εξουσία. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ο προστατευτικός χαρακτήρας του σύγχρονου κοινωνικού κράτους. Επιβάλλεται λοιπόν εδώ, σε αντίθεση με την υποχρέωση σεβασμού, μια θετική συμπεριφορά των φορέων δημόσιας εξουσίας. Το κράτος υποχρεούται να λαμβάνει όλα εκείνα τα μέτρα που είναι αναγκαία για την πραγματοποίηση του περιεχομένου της ανθρώπινης αξίας. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται και η διαφορά του σύγχρονου προστατευτικού κράτους από το φιλελεύθερο κράτος δικαίου. Το φιλελεύθερο κράτος δεσμευόταν απλώς να μην παραβιάζει τα θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων, υποχρεωνόταν μόνο να τα σέβεται, όχι και να τα προστατεύει. Όπως αναφέρθηκε το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. γ του Συντάγματος καθιερώνει για πρώτη φορά ρητά την αρχή της τριτενέργειας. Για προστασία του ανθρώπου από τον άνθρωπο μόνο στο δικαιοκ και πολιτικό πλαίσιο του κοινωνικού κράτους δικαίου είναι δυνατό να γίνει λόγος. Μόνο το κοινωνικό

κράτος είναι εκείνο που ενδιαφέρεται για τον κοινωνικά αδύνατο, εκείνον που έχει ανάγκη προστασίας.⁴

3.6 Κοινωνική και οικονομική εξασφάλιση ανθρώπινης αξίας

Η αρχή της προστασίας της ανθρώπινης αξίας επιβεβαιώνει πως τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν αποτελούν εργαλεία, μέσα για την επίτευξη των σκοπών του κράτους, αλλά αντίθετα αυτοσκοπούς⁵. Ανάγονται δηλαδή σε κατευθυντήριες γραμμές της κρατικής δραστηριότητας. Ειδικότερα, όσον αφορά τη φυσικοπνευματική υπόσταση του ανθρώπου, το σύγχρονο κράτος, όπως ρητά αναφέρεται στο Σύνταγμα μέριμνα για την υγεία των πολιτών, λαμβάνει μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των άπορων. Η υγεία δεν είναι ατομική υπόθεση, όπως συνέβαινε στην ατομικιστική έννομη τάξη, αλλά ενδιαφέρει το κοινωνικό σύνολο και το κράτος υποχρεούται να τη εξασφαλίζει. Βασική επίσης αποστολή του κράτους αποτελεί και η παιδεία, η οποία έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των ανθρώπων. Είναι ο χώρος μέσα στον οποίο διαπλάσσονται προσωπικότητες, οι νέοι αντιλαμβάνονται τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, ως ατομικές οντότητες και ως μέλη της κοινωνίας και συνειδητοποιούν ποιο είναι το αληθινό νόημα της ανθρώπινης αξίας. Για το λόγο αυτό και ο συντακτικός νομοθέτης ανάγει την παιδεία σε βασική αποστολή του κράτους.

Στον ευρύτερο κοινωνικό τομέα με τις διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1, 7 παρ. 2, 106 παρ. 2 του Συντάγματος το σύγχρονο κοινωνικό κράτος υποχρεούται συνταγματικά, όχι μόνο να μην παραβιάζει την ελευθέρια, αλλά ταυτόχρονα να επεμβαίνει για την εξασφάλιση της στην κοινωνία.. Ο άνθρωπος δικαιούται να απολαμβάνει τις ελευθέριας του έναντι της κρατικής και της ιδιωτικής εξουσίας. Πρόκειται για το ρητό «η ελευθέρια του ενός φθάνει μέχρι το σημείο που αρχίζει η ελευθέρια του αλλού». Η επέκταση των ατομικών ελευθέριας στον κοινωνικό χώρο έχει σαν αποτέλεσμα αυτές να προσλαμβάνουν και κοινωνική διάσταση και να μετατρέπονται σε κοινωνικά

4.Βλ. Ανδρέα Δημητρόπουλου. Κοινωνικός ανθρωπισμός και θεμελιώδη δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 1998, σελ 150

5Βλ. Κώστα Χρυσογόνου, Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, σελ 109

δικαιώματα. Η οικονομική εξασφάλιση του ανθρώπου προκύπτει από τις διατάξεις του Συντάγματος για την προστασία της ιδιοκτησίας, της οικονομικής ελευθέριας, της εργασίας. Η ανθρώπινη αξία συνδέεται άρρηκτα με την ιδιωτική αυτονομία, την ελεύθερη ανάπτυξη και προαγωγή της κοινωνικής και οικονομικής ζωής του ανθρώπου. Γι αυτό και σύμφωνα με το 106 παρ. 2 του Συντάγματος η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθέριας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

3.7 Συμπέρασμα

Η ανθρώπινη αξία αποτελεί το πρώτο μεταξύ όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αφού πάνω σε αυτή θεμελιώνονται και τα υπόλοιπα. Η ανάγωση της σε καταστατική αρχή της έννομης τάξης αποτελεί το χαρακτηριστικότερο στοιχείο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου. Η διαφύλαξη της λοιπόν αποτελεί πρώτιστη υποχρέωση της κρατικής και της ιδιωτικής εξουσίας, διότι η συμμόρφωση στην εν λόγω αρχή καθορίζει και το στίγμα του νομικού μας πολιτισμού.

Περίληψη

Η απόφαση 99/1999 του Διοικητικού Πρωτοδικείου Ιωαννίνων θέτει το ζήτημα της προσβολής της ανθρώπινης αξίας για κρατούμενους για χρέη προς το δημόσιο, οι οποίοι στεγάζονται σε ίδιες φυλακές με αυτές των κοινών εγκληματιών. Η ανθρώπινη αξία αποτελεί το πρώτο μεταξύ όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων, αφού πάνω σε αυτή θεμελιώνονται και τα υπόλοιπα. Η ανάγωση της σε καταστατική αρχή της έννομης τάξης αποτελεί το χαρακτηριστικότερο στοιχείο του σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου. Η διαφύλαξη της λοιπόν αποτελεί πρώτιστη υποχρέωση της κρατικής και της ιδιωτικής εξουσίας, διότι η συμμόρφωση στην εν λόγω αρχή καθορίζει και το στίγμα του νομικού μας πολιτισμού.

The decision of 99/1999 of Administrative Court of first instance Ioanninon places the question of offence human worthy for detainees for debts to what state, is accomodated in same prisons with those of common criminals. Human worthy it constitutes first between all the human rights, after on this are founded also the rests. Ill-mannered her in constitutive beginning of legal order it constitutes the more

distinctive thing of modern social state of right. Her safeguarding therefore constitutes main obligation the government owned and private power, because the conformity in the beginning in question determines also the stain of our legal culture.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1.Ανδρέας Γ. Δημητρόπουλος, Κοινωνικός Ανθρωπισμός και ανθρώπινα δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 1998**
- 2.Κωστας Χ. Χρυσόγονος, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002**
- 3.Πέτρος Παραράς, Το Σύνταγμα 75 Corpus 1-50, εκδόσεις Σάκκουλα 1982**
- 4.Αθανάσιος Γ. Ράικος, Συνταγματικό Δίκαιο και Θεμελιώδη Δικαιώματα, εκδόσεις Σάκκουλα, 2002**